
Теорія та історія держави і права; конституційне право

УДК 342.5.071(477+470+476)
DOI 10.33244/2521-1196.14.2019.13-22

Г. В. Муляр,
к.і.н.,
ORCID ID 0000-0003-2636-0509;
А. А. Настюк,
к.ю.н.,
ORCID ID 0000-0002-2014-1084;
О. С. Ховпун,
к.ю.н.,
Академія праці, соціальних
відносин і туризму,
ORCID ID 0000-0002-5753-966X

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ КИЇВСЬКОЇ РУСІ В ПЕРІОД ЯЗИЧНИЦТВА: КОЧОВА ІМПЕРІЯ

У статті розглядається питання щодо форм державного устрою Київської Русі під час формування її державності. Особлива увага приділяється дослідженню способу життя русів, їхніх релігійних традицій, а також процесу здійснення завоювань чужих земель, колонізації та інших форм експансії, які вплинули на формування державного устрою Київської Русі.

Ключові слова: Київська Русь, Хакан, державний устрій, імперія, полюддя, Візантійська імперія.

Г. В. Муляр, А. А. Настюк, О. С. Ховпун. Форма государственного устройства Киевской Руси в период язычества: кочевая империя

В статье рассматривается вопрос о формах государственного устройства Киевской Руси при формировании ее государственности. Особое внимание уделяется исследованию образа жизни руссов, их религиозных традиций, а также процесса осуществления завоеваний чужих земель, колонизации и других форм экспансии, которые повлияли на формирование государственного устройства Киевской Руси.

Ключевые слова: Киевская Русь, Хакан, государственное устройство, империя, полюдые, Византийская империя.

Метою цієї статті є з'ясування способу життя, який вели руси, а саме кочовий чи осілий, та як цей фактор вплинув на формування державного устрою Київської Русі.

Постановка проблеми. Дослідження державного устрою Київської Русі потребує більш глибокого вивчення, але та кількість праць, яка присвячена цьому питанню, є недостатньою, щоб всебічно його дослідити. Визначення державного устрою в цей період

надасть нам змогу проаналізувати як його формування, так і його еволюцію. Крім того, для більш детального дослідження державного устрою потрібно також розглянути спосіб ведення життя русів, оскільки цей фактор напряму впливає на формування державного устрою в Русі. Це, у свою чергу, дасть можливість краще зрозуміти ті державно-будівні процеси, які проходили в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Питання дослідження державного устрою Київської Русі та ведення життя русів були розглянуті багатьма видатними вченими, такими як: Б. Грековим, І. Я. Фрояновим, Б. А. Рибаківим. У своїх роботах під час дослідження Київської Русі вони торкалися питання державного устрою Русі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли піднімаємо питання визначення державного устрою Київської Русі, потрібно одразу розуміти, що в різний її історичний період могла бути своя форма державного устрою, яка під впливом різних факторів змінювалась. Ми вирішили визначити форму державного устрою саме в язичницький період Київської Русі. Під час дослідження з'ясувався ряд ознак, який притаманний саме імперському устрою.

Однією з основних ознак імперії є її виникнення внаслідок завоювань, колонізації та інших форм експансії. Отже, імперія має розширюватись за рахунок завоювань. Чи підходить ця умова для Київської Русі? 982 року регент Олег захопив Смоленськ та Київ. 883 року були підкорені древляни. 884 року підкорили сіверян. 885 року радимичі стали платити данину Олегу. Суляни та тіверці билися з Олегом [1, с. 14–15]. 964 року Святослав ходив походом на в'ятичів і примусив їх платити данину [1, с. 34–35]. Отже, Русь розширювала свої кордони за рахунок своєї військової експансії, підкорюючи сусідні племінні союзи.

Наступною ознакою є те, що імперія тримається на насильстві, на державному примусі з боку метрополії. З'ясуємо, чи використовувала Русь насильство для утримання своїх територій. Одразу після смерті регента Олега 913 року древляни відділились від Ігоря. 914 року князь Ігор розбив древлян та знову їх підкорив [1, с. 22]. 945 року древляни знову підняли повстання та вбили князя Ігоря. Його дружина княгиня Ольга 946 року знову підкорила древлян і спалила місто Коростень разом з його жителями [1, с. 28–31]. Спроби підняти повстання відбувались і в період правління князя Святослава. 966 року Святослав придушував повстання в'ятичів [1, с. 35]. У період правління князя Ярополка повстання підняли древляни та новгородці [1, с. 41–42]. Унікальність цих повстань була в тому, що їх очолювали брати князя. Отже, в період язичницької Русі підкорені племена здійснювали спроби вийти з-під влади Києва або хоча б покращити своє становище в імперії, використовуючи родичів Великого князя.

Складовими імперії є наявність колоній, які використовуються для збагачення метрополії. Константин Багрянородний повідомляв про проведення русами полюддя. Полюддя – це круговий об'їзд імперії з метою збирання данини. Зібрана данина продається на іноземних ринках [2, с. 71–72]. Цікаво те, що руси зимували на землях підлеглих племен ймовірно з метою охорони і забезпечення збирання данини. Фактично руси збирали з підконтрольних племен данину та утримували окупаційні війська, які базувались у ключових містах, куди завозилась данина.

Константин Багрянородний повідомив, що вся економічна система базується на викачуванні ресурсів з підкорених племен з метою продажу їх на міжнародних ринках. Підкорені племена ставали колоніями для Києва, який збагачувався за їх рахунок.

Дані візантійського імператора Константина Барягородного дають нам можливість не тільки в отриманні ще одного припущення про наявність існування імперії в цей період, але й вказують на її кочовий характер, оскільки руси, проводячи полюддя і торгуючи з Візантією за договором 907 року, вели фактично кочовий спосіб життя. Можливо, саме тому Олег легко змінив столицю Новгород на Київ. Хоча схилиємося до думки, що Київ мав для нього сакральний характер. Подібна ситуація була з князем Святославом Ігоровичем, яку також розглянемо за заходом нашого дослідження.

Давайте більш детально розглянемо історичні факти, які вказують на кочовий характер Київської Русі періоду язичництва. З цією метою дослідимо роботу Константина Барягородного «Про управління держави» та русько-візантійські договори.

У розділі дев'ятому, який має назву «Про русів приїжджаючих із Русі на онодревках в Константинопіль» з тексту «Про управління державою», вказаний маршрут та час, який займає процес проведення полюддя. У листопаді князі разом з усіма русами виходять з Києва і вирушають у полюддя, круговий об'їзд у землі Древлан, Дреговичів, Кривичів і Сіверян та інших слов'ян, які платять їм данину. Харчуються там усю зиму, тобто зимують за рахунок своїх данників, а в квітні, коли розтає лід на річці Дніпро, вони повертаються в Київ [3, с. 74]. Відомий дослідник Київської Русі Б. А. Рибаків розрахував у своїй роботі «Світ історії», що полюддя тривало шість місяців, і за цей час руси долали відстань у 1 500–1 600 кілометрів, здійснюючи кружіння. Саме полюддя, на думку вченого, було щорічним державним заходом. Військо, на думку автора, проходило по 7–8 кілометрів у день і здійснювало кругообіг. На своєму шляху руси використовували спеціальні військові стани, де вони відпочивали, після чого знову вирушали у подорож [2, с. 74–75].

Потрібно зазначити, що в роботі «Організація проведення полюддя в Київській Русі» під час проведення дослідження цієї теми був зроблений висновок, що полюддя не проводилось як процес кружіння всіх русів територією данників, а військо ділилось на частини і кожна частина на човнах вирушала в конкретно відведене йому місто, де зимувала і займалася збиранням данини та її охороною, а весною транспортувала річковим шляхом до Києва. Тобто ця робота ставила під сумнів дослідження Б. А. Рибаків про те, що руси всю зиму одним військом подорожували землями данників, здійснюючи кружіння [4, с. 111–116].

Доказом цієї теорії є те, що Константин Багрянородний вказав, що руси повертаються в Київ, коли на Дніпрі зникає лід [3, с. 74]. Б. Д. Рибаків вказує, що останнє велике місто в процесі збирання данини на шляху до Києва є Чернігів [2, с. 74]. Отже, зі слів візантійця, до Києва вирушали тоді, коли сховався лід на Дніпрі. Але біля Чернігова протікало не Дніпро, а річка Десна. Це, у свою чергу, суперечить теорії Б. А. Рибаків про кружіння під час збирання данини. Адже основний річковий шлях постачання данини здійснювався Дніпром, а Десна мала тільки допоміжне значення в цьому процесі, і Чернігів не міг бути основним відправним пунктом у цій логістичній схемі.

У своїх дослідженнях приходимо до думки, що руси не зимували у себе вдома в Києві, а вирушали у землі данників, де зимували, і цей процес тривав імовірно шість місяців. У червні руси вирушали з торговими справами через Дніпро в Чорне море до болгарського міста Месімірія. Для цієї подорожі руси теж мусли мобілізувати великі сили, оскільки їм доводилось пробиватися через печенізькі землі. У джерелі вказується, що часто відбувалося так, що човни онодревки викидало на берег і тоді всі руси теж приставали до берега з метою оборони від печенігів [3, с. 72–74]. Отже, морський торговий

караван не просто намагався проскочити через половецькі території, жертвуючи тими, хто відстав або кого викинуло на берег, а проривався силою і був готовий вступити у відкрите протистояння із степовиками на суходолі навіть за один корабель. Ці факти вказують, що руси мали достатньо військової сили під час транспортування товару для торгівлі, щоб вести військові дії із степовиками. Б. А. Рибаків припускав, що торговельний флот міг складатися з 400–500 човнів [2, с. 74].

Русько-візантійський договір 907 року вказує, що якщо прибувають руські купці, то хай беруть місячне упродовж шести місяців. У місячне входило: хліб, вино, м'ясо, риба і плоди. Отже, цей договір гарантував утримання упродовж шести місяців руських купців на візантійській території [5, с. 65]. З цих даних робимо висновок, що збут полюддя (данини, зібраної з підкорених племен) тривав до шести місяців.

Потрібно зазначити, що договір 944 року теж вказував про право русів отримувати місячне, але їм заборонялося зимувати у Візантії [5, с. 37]. Отже, торгувати дозволялося до зими. Оскільки руси взимку вирушали в полюддя до підлеглих племен, то зрозуміло, що вони не могли зимувати у Візантії (біля монастиря Мамона – спеціального поселення для русів).

Руси мали б вирушати додому не у зв'язку з продажем товару окремого купця, а з продажем усього товару каравану або ж, коли піджимали строки прибуття, пов'язані з початком нового циклу полюддя. Вирушаючи додому, їм знову ж довелося б пробиватися через землі половців і невеликі групи стали б для степовиків легкою здобиччю. Тільки разом з усіма був шанс повернутися додому. Тут діяв принцип: або всі, або ніхто. Крім того, на це вказують записи Константина Багрянородного: під час подорожі руси для торговельних справ пливуть до фортеці Вітичев та чекають там декілька днів, доки не припливуть усі однодревки (човни) [3, с. 72]. Тому можна припустити, що коли руси повертались назад додому з торговельних операцій, то вони знову збиралися в один кулак для того, щоб прорватись до Києва.

Для нас цікавим є те, скільки часу потрібно на проведення полюддя в Руській землі та тривалість перебування русів за кордоном. Полюддя, як зазначалося вище, проводилося шість місяців і місячне, тобто безкоштовне харчове утримання купців, теж тривало шість місяців. А тепер складемо весь час.

У листопаді руси вирушали збирати данину і цей процес у них займав до квітня. Ці строки пов'язані із судноплавною річкою, а саме коли вони замерзали та розмірзались. У червні вони вирушали торгувати тією даниною, яку збрали взимку, і ця торгівля, згідно з домовленостями, могла тривати шість місяців. Потрібно одразу зазначити, що навряд чи цей процес проходив саме так, як вказував Константин. Оскільки відправка з підкорених земель русів починалася з моменту настання судоходності на річках, то рання весна могла прискорити цей процес. У зв'язку з цим флот міг вирушити не в червні, а, наприклад, у травні. Саме з цим ймовірно пов'язувалося шість місяців перебування на візантійській території, це максимальний строк, скільки могли дозволити собі руси бути у Візантії, щоб встигнути повернутись до того, як має розпочатись наступне полюддя.

Отже, руси могли перебувати у себе в Києві місяць, можливо, трохи більше. Із повідомлень Константина Багрянородного та русько-візантійських договорів 907 та 944 років, руси перебували в Києві тільки в травні, можливо, могли зайняти частину квітня та червня. Далі вирушали у торговельні справи і повертались не пізніше листопада для того, щоб встигнути зібрати данину. Частину часу вони могли бути вдома в листопаді.

Знову ж потрібно зазначити, що торговельні каравани мали б бути прив'язані не тільки до часу, але й до їхньої кінцевої мети, тобто продажу товару. Коли б руси продали весь товар до серпня, то навряд чи вони сиділи б до листопада, а ймовірно вирушили б додому раніше. Потрібно для об'єктивності зазначити, що вони могли б залишитись і далі у Візантії, навіть коли б продали весь товар, оскільки їх продовжували б годувати упродовж шести місяців безкоштовно. Такими діями вони б зекономили на утриманні війська, яке б харчувалося не за свій кошт і навіть не за рахунок князя, а за рахунок візантійської казни. З таким підходом нам стає зрозуміло, що харчування русів здійснювалося за кошти данників та торговельного партнера.

Із зазначеного можемо дійти до думки, що руси вели кочовий спосіб життя, не займалися сільським господарством і жили за рахунок збирання данини та продажу її за кордоном. Війна, збирання данини, торгівля та торговельні подорожі були основними сферами життя русів язичників згідно з джерельною базою арабів та візантійців. Для руса зв'язок із домом був доволі слабкий. Саме цим можна пояснити, що Великий князь русів Святослав Ігорович хотів перенести столицю із Києва до Болгарії. Пояснював свої дії князь тим, що на Дунаї проходять багаті торговельні шляхи [6, с. 67].

Князь не бачив землю як власність, що експлуатується для отримання сільськогосподарського товару і є через це цінністю. Він вбачав цінність землі як торговельний шлях. Оскільки річковим та морським шляхом легше доставляти товар та швидко перекидати війська, то контроль за річками і був для князя стратегічним завданням. Саме це може пояснити, чому Руська правда майже не регулює питання володіння землі та захист великого княжого землеволодіння для сільськогосподарських робіт. Разом з тим вона більше уваги приділяла торговельним та пов'язаним з ними відносинам. Для тих, хто веде кочовий спосіб життя, відчуження та захист землі не є пріоритетним. Тому ці питання повною мірою в Руській правді не розкривались і не були розкриті як за кордоном та суттєво відставали, наприклад, від Салічної Правди [7, с. 1266–1275].

Якщо степовиків цікавили, в першу чергу, поля для випасу худоби, землеробів – для сільськогосподарських робіт, то русів цікавила не земля, а данники, з яких можна було забрати ресурси як для задоволення своїх власних потреб, так і для продажу їх за кордоном у буквальному розумінні, оскільки руси займалися работоргівлею [8, с. 48]. Тому їх цікавили комунікації, за якими вони могли транспортувати товар у великій кількості, а це простіше було здійснювати через річкові шляхи. Ними можна було перевозити данину на великі відстані для реалізації її за вигідними цінами за кордоном.

Потрібно зазначити, що, згідно з арабськими джерелами, все майно передавалося по жіночій лінії, чоловіки отримували зброю [9, с. 400]. Можливо, це було викликано тим, що чоловіки не займалися господарством, оскільки більшість часу проводили, не перебуваючи вдома. Тому управління господарством перекладалося на жіночі плечі. Звісно, жінки теж проводили якийсь час у походах з чоловіками з метою продовження роду, але вагітність та виховання дітей прикріпляло їх на якийсь час до одного місця і вони були зацікавлені в його зручності. Тобто жінці був потрібний будинок, де вона могла б ростити дітей та, можливо, доглядати за літніми батьками. Чоловіка, в свою чергу, це взагалі не цікавило через його спосіб ведення життя.

Особливістю кочового способу життя русів було те, що діти та частина похилих людей не брали участь у цьому процесі і залишалися вдома. У джерелах не вказується, що руси брали в торговельні операції дітей. Літні люди, як і діти, радше створювали б на кораблях

під час походу проблеми. Тому припускаємо, що літні люди здебільшого залишалися охороняти дітей та нести гарнізонну службу.

Згідно з даними Ібн-Фадлан руси в торговельні подорожі брали своїх жінок [3, с. 64]. Можна припустити, що частина жінок залишалася вдома за доглядом дітей і управлінням господарством. Цей же автор вказував, що руси мали декілька молодих дівчат та хлопців [3, с. 66]. Ібн Русте теж підтверджував багатоженство в русів. Він вказав, що коли помирав знатний рус, то в його могилу клали улюблену жінку, а за Ібн-Фадланом могли покласти і юнака [3, с. 46–66]. Отже, частина русів вела кочовий стиль життя, і це тісно було пов'язано з економічною моделлю суспільства.

Ознакою імперії є те, що правова система має діяти, в першу чергу, в інтересах метрополії. Правові документи язичницького періоду – це русько-візантійські договори. У русько-візантійських договорах були створені сприятливі умови для продажу данини, яку збирали руси, і це прописано в договорі 907 року [5, с. 65–66]. Другий договір 911 року забезпечував права та вказував на обов'язки русів, які перебували на території Візантійської імперії [5, с. 10–14]. Третій договір забезпечив повний контроль руським князям на торгівлю з Візантією, оскільки без дозволу князя, який мав видати документ, що засвідчував кількість човнів, їх візантійці затримували, а під час опору навіть вбивали [5, с. 35–41]. Справа в тому, що в документах зазначалося тільки про русів або використовувався термін Русь. Коли Олег збирав війська, то перераховувались учасники. Були вказані: варяги (найманці), словени, руси, чудь, кривичі, меря, древліани, радимичі, поляни, сіверяни, в'ятичі, хорвати, дуліби і тиверці. І всіх їх називали Велика Скіфія [1, с. 17]. 944 року Ігор зібрав війська, в які ввійшли: варяги, русь, поляни, словени, кривичі, тиверці, печеніги [10, с. 19]. Отже, коли літописець перераховував учасників походу, то вказав і про русів, і про інші підкорені племена та ймовірно союзників. У договорах прописувалися саме інтереси русів і йшлося тільки про русів та інших утримувачів, благ там не вказано.

Арабське джерело «Межі світу» вказує, що у русів є групи слов'ян, які слугують їм. Вони шиють шаровари приблизно із ста «гязовхолста» [3, с. 47].

У договорі з Візантією 907 року вказано, що спеціальне утримання, яке надавали візантійці, першими мали отримати купці, які прибували з Києва, а тільки потім купці з Чернігова, Переяслава, Полоцька, Ростова, Любича та інших міст [5, с. 65]. З тексту договору знову ж бачимо привілейоване становище Києва, столиці русів щодо інших міст. Навіть у Руській правді вказується про русів і словен окремо, хоча потрібно зазначити, що відмінностей у їх правовому статусі не було. Ймовірно наявність у Руській правді цих даних є пережитком минулого [5, с. 81]. Отже, у нас є підстави вважати, що ці правові документи, в першу чергу, захищали інтереси русів.

Ще однією з умов імперії є дискримінаційне становище населення колонії та обмеження їхніх прав. Згідно з арабськими джерелами є свідчення дискримінаційного становища слов'ян щодо русів. У книзі «Дорогі цінності» вказано, що руси нападають на слов'ян, беруть їх у полон і продають хазарам або болгарам [3, с. 45]. Також у книзі «Краса розповідей» повідомляється, що руси не вирощують зернові культури, а забирають їх у слов'ян. Серед русів багато слов'янських рабів. Руси вирушають у слов'янські землі і беруть з них на своє утримання. Отже, араби вказують, що руси грабують і експлуатують слов'ян. Оскільки вони самі, крім торгівлі та військової справи, майже нічим не займаються, то всі інші потреби для їхнього життя забезпечуються за рахунок слов'ян. Для нас цікавим

є те, що араби вказували на відсутність сільського господарства та ремісництва у русів. У тексті про русів Ібн Русте вказано, що руси не мають нерухомого майна, ні сіл, ні полів, єдина їхня справа – це торгівля соболями, білками та іншим хутром. За рахунок набігів на слов'ян руси торгують полоненими рабами. Разом з тим автор вказує, що у русів є багато міст [9, с. 397].

Ці дані є ще одним доказом кочового характеру життя русів. Оскільки вони не мали своїх власних сіл та не займалися сільським господарством, для того щоб вижити, вони були б змушені змінювати свій спосіб життя або ж грабувати сусідів. Руси обрали останнє.

Наявність централізованого органу влади та намісників у колонії є ще одним доказом імперії. Про наявність у русів централізованої влади вказується в Бертинських аналах 839 року. У цьому джерелі повідомляється, що у русів є лідер, який носить титул хакан (хан над ханами). Арабські джерела теж вказують, що лідер русів має титул хакана [12, с. 288]. Отже, централізоване управління влади було сформоване на Русі ще 839 року. За приклад існування інституту намісництва можемо взяти дані щодо приходу Рюрика в землі Ільменських слов'ян. Він посадив своїх братів Трувора в Ізборську, а Синеуса в Білоозері (Літопис). Ще можна навести за приклад Рогвольда, який сидів у Полоцьку, і Тура, який князював у Турові. Вказано, що їхні предки прийшли з Рюриком [1, с. 43]. Отже, ці князі були посаджені ще ним і керували цими землями. Можна припустити, що вони виконували функції посадників. Ще одним доказом про існування інституту намісництва є захоплення Олегом Смоленська. Племінний союз кривичів, центром якого і був Смоленськ, запросив Рюрика на князювання [11, с. 9, 15]. Чому тоді Олег брав місто силою? Припускаємо, що це викликано тим, що Аскольд раніше захопив Смоленськ і посадив там свого намісника. Саме тому Олегу і довелося брати в облогу місто. Цікавим доказом про існування інституту намісництва в цей період виступають русько-візантійські договори. У договорі 907 року вказано, що утримання прибулих з руських міст має, в першу чергу, Київ, потім Чернігів, Переяслав, Полоцьк, Ростов, Любеч та інші міста, оскільки там перебувають підвладні Олегові князі [5, с. 65]. Отже, дані міста класифікувались як руські і в них сиділи князі, які в період князювання Олега та Ігоря не входили в рід Рюриків, але були підвладні ним. Оскільки зазначені міста перебували на території підкорених племен, саме вони ймовірно були центрами збору данини з підкорених племен та контролювали річкові шляхи. Константин Багрянородний згадує, що човни прибувають з Любича, Чернігова, Новгородка, Смоленська. Ці міста були названі тому, що через них проходили торговельні річкові шляхи для звозу данини. Те, що в містах сиділи не місцеві князі, а призначені Рюриками князі-посадники, доводить Полоцьк. Адже коли в договорі 907 року вказується Полоцьк, де сидів князь, підвладний Олегу, то нам відомо, що в період правління Ярополка Святославовича там був Рогвольд, який, за свідченням літопису, прийшов із-за моря. Тобто він ніякого відношення не мав до місцевої княжої династії полоцьких князів, як і Тур, який був у Турові. Отже, там перебували посаджені Рюриками князі, які були підвладні їм, та представляли окупаційну адміністрацію Рюриків [10, с. 32].

Висновки і пропозиції. Провівши дослідження, маємо думку, що виявлені аргументи щодо підтвердження існування в Київській Русі імперії є доволі значними і їх не можна ігнорувати. Руси розширювали свої території за рахунок завоювань. Будь-які прояви племінних союзів відділитись від Київської Русі суворо карались. Захоплені племінні союзи використовувалися для збагачення самих русів за рахунок отриманої з них данини

та продажу її на закордонних ринках. Право русів діяло, в першу чергу, в їхніх інтересах. В язичницький період Русі відбувалася дискримінація русами слов'ян, яка виражалася в їхній експлуатації в своїх цілях. У русів була централізована влада, на чолі якої стояв Хаканрусів. Також ймовірно існував інститут намісництва. Це виражалось через посилення в підкорені племена князів, які були підвладні Рюрикам.

Руси вели кочовий спосіб життя і були торговцями-розбійниками. Маршрути кочування були тісно пов'язані із збиранням данини та торговельними операціями з її реалізації. Фактично процес кочування мав назву полюддя, про яке і згадував Константин Багрянородний. Цей комплекс заходів опирався на систему міст, які виступали як центри збору данини та були місцями дислокації військ щодо утримання окупованих територій. Кочівля русів також тісно була пов'язана із харчовим утриманням. Якби руси не кочували, то їхній спосіб життя, а саме відмова від сільського господарства, призвів би до голодної смерті. Саме такий спосіб ведення життя та, можливо, релігійні традиції примусили їх створити імперію, оскільки самостійно без підкорених племен і викачки з них ресурсів вони не могли б існувати без суттєвих змін у своєму суспільстві.

Отже, доказова база дає нам можливість припустити про існування у русів імперського державного устрою. При цьому найактивніша їхня частина вела кочовий спосіб життя. Але для повного розкриття цього питання потрібні подальші дослідження. Кочовий характер руської держави теж потребує більшої доказової бази, яку можна виявити під час подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Татищев В. Н. История Российская / В. Н. Татищев. – Т. 2. – М. : Єрмак, 2005. – 735 с.
2. Рибоков Б. А. Мир истории / Б. А. Рибоков. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 351 с.
3. Фроянов И. Я. Сборник документов по истории СССР IX–XIII стст. / И. Я. Фроянов. – М. : Высшая школа, 1970. – 261 с.
4. Настюк А. А. Організація проведення полюддя в Київській Русі / А. А. Настюк // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Випуск 43. – С. 111–116.
5. Зимин А. А. Памятники Руского Права Киевского государства X–XII вв. / А. А. Зимин. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 287 с.
6. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. – Т. 15. – СПб. : Типография Леонида Демиса, 1863. – 305 с.
7. Problems of large landownership formation of princely power in Kievan Rus / Bezzubov D., Holovko S., Muliar G., Nastyuk A. // Law and History Review. Cambridge University Press, 2017. – Issue 4 (2), (November). – Volume 35. – Pp. 1266–1276.
8. Грушевський М. С. Віймки з джерел до Історії України-Русі / М. С. Грушевський. – Львів : Друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1895. – 145 с.
9. Новосельцев. А. П. Древнерусское государство и его международное значение / А. П. Новосельцев. – М. : Наука, 1965. – 476 с.
10. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – Т. 1. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1846. – 267 с.
11. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Репринт. – Т. 9, 10. – М. : Наука, 1965. – 256 с.

12. Мельникова Е. А. Древняя Русь в свете зарубежных источников / Е. А. Мельникова. – М. : Логос, 2003. – 609 с.

REFERENCES

1. Tatishchev, V. N. (2005), *Istoriya Rossiyskaya* [History Russian], Yermak, Moscow [in Rus.].
2. Rybakov, B. A. (1984), *Mir istorii* [World of History], Molodaya gvardiya, Moscow [in Rus.].
3. Froyanov, I. Ya. (1970), *Sbornik dokumentov po istorii SSSR IX–XIII st.* [Collection of documents on the history of the USSR IX–XIII centuries], Vysshaya shkola. Moscow [in Rus.].
4. Nastyuk, A.A. (2009), «Organizations held by polders in Kyiv Rus», *Derzhava i pravo : Zbirnyk naukovykh prats' . Yurydychni i politychni nauky*. Vol. 43, pp. 111–116.
5. Zimin, A. A. (1952), *Pamyatniki Ruskogo Prava Kiyevskogo gosudarstva KH-KHII vv.* [Monuments of the Russian Right of the Kiev State X–XII centuries], Gosudarstvennoye izdatel'stvo yuridicheskoy literatury, Moscow [in Rus.].
6. Bychkov, A. F., Adrianov, S. A. & Barsukov, N. P. et al. (1863), *Polnoye Sobraniye Russkikh. Letopisey. Letopisnyy sbornik, imenyemyy Tverskoy letopis'yu* [The Complete Meeting of the Russian Chronicles. Annals collection called the Tver Chronicle]. Tipografiya Leonida Demisa. St. Petersburg [in Rus.].
7. Bezzubov, D., Holovko, S., Muliar G. & Nastyuk, A. (2017), «Problems of large landownership formation of princely power in Kievan Rus». *Law and History Review*, Issue 4 (2), (November). Volume 35. Cambridge University Press, pp. 1266–1276.
8. Grushevsky, M. S. (1895), *Vyyimky z dzherel do Istoriyi Ukrayiny-Rusi* [Removals from Sources to the History of Ukraine-Rus]. Drukarnya naukovohto tovarystva imeni Shevchenka. Lviv [in Ukr.].
9. Novoseltsev, A. P. (1965), *Drevnerusskoye gosudarstvo i yego mezhdunarodnoye znacheniyе* [Ancient Russian State and its International Value]. Nauka. Moscow [in Rus.].
10. Full Collection of Russian Chronicles. Lavrentyevskaya and Troitskaya chronicles. SPb. : Tipografiya Eduard Pratsa, 1846. – T. 1.
11. Full Meeting of Russian Chronicles. Patriarchal or Nikon's Chronicle. Reprint. – M. : Science, 1965. – Vol. 9, 10.
12. Melnikova, E. A. (2003), *Ancient Russia in the light of foreign sources*. Logos. Moscow.

G. V. Muliar, A. A. Nastyuk, O. S. Khovpun. The form of the state system of Kievan Rus during the period of paganism: the Kochov Empire

The article deals with the question of the forms of state structure of Kievan Rus during the formation of its statehood. Particular attention is paid to the study of the way of life of the Rus, their religious traditions, as well as the process of conquering foreign lands, colonization and other forms of expansion, which influenced the formation of the state system of Kievan Rus.

The arguments for confirming the existence of the empire in the Kievan Rus are found to be quite significant and cannot be ignored. Russ expanded its territories at the expense of conquests. Any manifestation of tribal unions detached from Kievan Rus was strictly punished. Enthusiastic tribal unions were used to enrich the Russ themselves by taking tribute from them and selling it in foreign markets. The right of Russ acted first and foremost in their interests. In the pagan

period of Russ, discrimination was committed by the Slavic Russ, which was expressed in their exploitation for their own purposes.

It was established that the Russ were a nomadic way of life and were traffickers-robbers. Directions of the pitch were closely related to the collection of tribute and sales transactions for its implementation. The Russ were also closely tied to eating.

The reasoned assumption is made that the way of life and, possibly, religious traditions encourage Russ to create an empire, since independently without subjugated tribes and resources derived from them, they could not exist without significant changes in their society.

Key words: *Kievan Rus, Hakan, state system, empire, people, Byzantine Empire.*

Стаття надійшла до редколегії 8 квітня 2019 року